
L'Assumptio de la Bíblia de Ripoll: problemes d'interpretació

TERESA VICENS

La *Bíblia de Ripoll* (ms. 5729 de la Biblioteca Vaticana) és un exemplar profusament il·lustrat, executat, segons la crítica actual, a final del segle X o començament del segle XI¹. La major part de les històries, tant de l'Antic com del Nou Testament, són representades en nombrosos registres que omplen molts dels folis del volum. Només el Nou Testament compta amb un total de vuitanta-set escenes, repartides de la manera següent: en el foli 366 hi ha la taula de cànons, però a la part inferior ja s'hi figuren uns quants esdeveniments de la Infantesa de Jesús. Els folis 366v., 367 i 367v. estan completament ocupats per registres figuratius. El 368 només té text. Les històries evangèliques es continuen en els folis 368v, 369, 369v. i 370, sempre en forma de registres, menys en el primer. En aquest, un terç de l'espai, en sentit vertical, conté la llista dels capítols de l'Evangeli de Mateu; els dos terços sobrants, a la part superior, són ocupats per tres registres amb escenes evangèliques, mentre que, a la part inferior, s'hi ha fet una gran representació del Judici Final, una composició de caire simbòlic en relació amb la paràbola de les verges prudentes i les verges fàtues dels registres. Per últim, el foli 370v. conté dues composicions que ocupen tot l'espai, mentre que en el 371 comença el text de l'evangeli de Mateu.

En el foli 370v. hi ha dues figures dins de sengles màndorles. La que ocupa la meitat inferior de l'espai és un àngel, o home alat, assegut en un seient molt simple però en què no manca ni un coixí ni un escambell per a reposar-hi els peus. El personatge té la mà dreta oberta davant del pit i amb l'esquerra subjecta un llibre. El fet que al foli següent s'iniciï el text de Mateu permet entendre que es tracta del símbol d'aquest evangelista, de la mateixa manera que en el foli 381v., hi ha el de Marc.

Pel que fa a la figura dins d'una màndorla de la meitat superior, es tracta d'un personatge femení en actitud d'orant, dret i totalment frontal. La dona va vestida

¹ A l'estat de la qüestió que s'ofereix a ALCOY, R.: «Bíblia de Ripoll», in *El Ripollès (Catalunya Romànica, X)*, Barcelona, 1987, p. 305-315, s'hi recullen els principals estudis de què ha estat objecte aquest manuscrit. Cal remarcar que, des del punt de vista iconogràfic, és fonamental l'estudi de NEUSS, W.: *Die Katalanische Bibelillustration um die Wende des ersten jarhtausend und die Altspanische buchmalerei*, Bonn-Leipzig, 1922, encara que és molt antic.

amb una túnica blava per sota de la qual apunten uns peus amb calçat fosc. Damunt del cap hi porta un vel, també de color fosc, cenyit al front amb una cinta que li cau damunt de les espatlles. Un mantell groc, subjectat pels mateixos braços flexionats, l'emmarca simètricament pels costats. És el tipus d'indumentària que porten les dones de les diverses escenes evangèliques, com la Magdalena del *Noli me tangere* o la Verge de l'Ascensió, només que aquí el mantell no li cobreix el davant de la túnica. Les mans, amb els palmells oberts, són de dimensions considerables. Aquesta figura estàtica contrasta amb les dels quatre àngels que subjecten la màndorla. Llurs cossos plegats en forma de V, les diferents direccionalitats de les cames i de les ales i l'alternança dels colors blau i groc de les robes confereixen al grup un notable dinamisme.

W. Neuss no va dubtar a identificar aquesta imatge amb una Assumpció de la Verge, la va qualificar d'«iconogràficament molt interessant» i va assenyalar la dificultat de trobar-ne una de paral·lela exacta². Mn. Trens també la va considerar una Assumpció³, igual que Ph. Verdier⁴. De la seva banda, M.L. Thérèl la considera com una imatge tipològica de l'Assumpció i la relaciona amb la *Koimesis* de la pàgina anterior (foli 370), de manera que arriba a la conclusió que si al *recto* del foli s'ha figurat l'assumpció de l'ànima, la imatge del *verso* representa la glorificació corporal⁵.

La representació de la Mare de Déu com a orant s'origina en els primers segles del cristianisme. Probablement una de les imatges més divulgades és la de l'Ascensió de l'*Evangelari de Rabula* (Biblioteca Laurenziana de Florència, ms. Plut. I. 56), on la Verge orant es destaca en mig del col·legi apostòlic. Però, sovint, també es troba en representacions isolades; en aquest cas sembla que es tracta d'al·ludir a la seva glòria singular en el cel i al seu poder d'intervenció a favor de la humanitat⁶. Aquest tipus d'iconografia és típicament bizantina i sembla que és la que presentava la famosa icona de l'església de Blaquernes i el mosaic de Santa Sofia de Kíev, aquest ja del segle XI. Paral·lelament a aquesta imatge de la Verge orant es representa també molt sovint la de la Verge amb el Nen a la falda, que

² NEUSS: *Die Katalanische...*, p. 127. L'autor comet un error perquè la cita evangèlica que dona, Lc.24,51; Ac.1,9 i s., correspon a l'ascensió de Crist.

³ TRENS, M.: «La Asunción de María en el arte español», in *Razón y Fe*, CXLIV, 1951 p. 94-95.

⁴ VERDIER, Ph.: *Le Couronnement de la Vierge. Les origines et les premiers développements d'un thème iconographique*, Montréal, 1980, p. 70. Curiosament, tot i que anomena el manuscrit *Bíblia de Ripoll*, diu que se li podria aplicar una pregària de la festa de l'Assumpció treta del *Psaltiri de Farfa*. En aquest sentit, cal recordar que aquesta Bíblia s'havia considerat provinent del monestir italià de Farfa. L'origen ripollès l'assenyalà MUNDÓ, A. M.: «Las Biblias románicas de Ripoll», in *XXIII Congreso Internacional de Historia del Arte* (Actes del congrés, Granada, 1973), Granada, 1976, vol. I p. 435-436.

⁵ THÉREL, M. L.: *A l'origine du décor du portail occidental de Nôtre-Dame de Senlis: Le triomphe de la Vierge-Église. Sources historiques, littéraires et iconographiques*, Paris, 1984, p. 61-62.

⁶ Per a l'iconografia de l'orant, especialment aplicada a la Mare de Déu, vegeu THÉREL, M. L.: *Les symboles de l'«Ecclesia» dans la création iconographique de l'art chrétien du IIIe. au VIe. siècle*, Roma, 1973, p. 125, i THÉREL: *A l'origine du décor...*, p. 40-45.

Foli 370v. de la *Bíblia de Ripoll*: Assumptio i símbol de Mateu (foto Arxiu Mas)

expressa d'una manera més eloqüent la seva condició de Mare de Déu, tal com es pot veure a l'absis de la basílica de Parenzo, probablement la representació més antiga en l'art monumental (segle VI).

Però tant si es presenta la Verge sola com amb el Nen, la imatge sempre es recolza en la definició del concili d'Efes (431), segons el qual Maria és Mare de Déu. En realitat, la iconografia està en consonància amb les festivitats marianes. La primera que es va instituir se celebrava pels volts de Nadal i commemorava la maternitat divina, tot i que, de fet, era l'equivalent a la celebració del *dies natalis* de qualsevol sant, és a dir, el dia de la seva entrada a l'Església triomfant. Després es varen anar creant les altres més específiques, però partint sempre d'allò que s'exaltava a la primera. En alguns països, com ara a la Gàl·lia, on ja es commemorava el *Natale*, o festa mariana per excel·lència, quan es va introduir la de la Dormició o *Assumptio* es va produir una certa confusió⁷. En l'àmbit de les arts visuals aquest fet es tradueix en la dificultat de donar un significat exacte a determinades imatges.

En els estudis de Ph. Verdier i M.L. Thérél se citen una sèrie de representacions de la figura de l'orant en què la interpretació assumpcionista, en el sentit de la pujada al cel de Maria en cos i ànima, sempre resulta confusa. D'entre elles, unes van acompanyades d'una inscripció que, teòricament, hauria d'aclarir el significat. Aquest és el cas del teixit de Sens, on el grup format per l'orant, dos àngels amb palmes i altres deu personatges (apòstols?) s'explica amb el text «*Cum transisset Maria mater Domini de apostolis*». Un altre cas és el d'un marfil executat al monestir de Saint Gall a l'entorn de l'any 900. Aquest relleu també presenta Maria en actitud d'orant, amb una parella d'àngels a cada costat. L'epígraf del damunt diu: «*Ascensio Sancte Marie*». En un manuscrit anglo-normand datat de cap a l'any 1100, es figura l'orant dins d'una màndorla aguantada per àngels; al damunt, i també encerclats per màndorles, hi ha l'Anyell de Déu i l'ancià dels Dies de l'Apocalipsi. La idea d'elevació queda més definida pels tres personatges gairebé horitzontals i amb els braços enlairats que hi ha a sota de la màndorla de la Verge. Els textos diuen: «*Haec est alma Domini genitrix et virgo Maria per quam spiritus vite toto diffunditur orbe*», «*Haec est regina virginum quae genuit regem velut rosa decora*» i «*Hodie Virgo Maria caelos ascendit, gaudete quia cum Christo regnat in aeternum*»⁸. Si les inscripcions de les dues primeres obres fan possible una interpretació assumpcionista⁹, la del manuscrit deixa ben clar que es tracta de l'ànima de Maria.

⁷ Aquesta qüestió de les primeres festes marianes ha estat tractada per molts autors. Vegeu especialment JUGIE, M.: *La Mort et l'Assomption de la Sainte Vierge*, Città del Vaticano, 1944, p. 58, 82-85, 172-212; CAPELLE, B.: «L'Assunzione e la Liturgia», in *Marianum*, 1953, p. 244-256. Per a una bona síntesi amb indicacions bibliogràfiques, THÉREL: *A l'origine du décor...*, p. 16-38. Tot i que Orient es va avançar a Occident en la celebració d'aquestes festivitats, tant en un lloc com en l'altre, en línies generals, es va produir la mateixa seqüència.

⁸ Hom data el teixit conservat a la catedral de Sens del segle VII (THÉREL: *A l'origine du décor...*, p. 49). El marfil de Saint-Gall és el còdex 53 de la biblioteca (*Ibid.*, p. 50-51, fig. 9; VERDIER: *Le Couronnement...*, p. 66, fig. 84). Pel que fa al manuscrit anglo-normand és a la British Library de Londres, ms. Add. 17739 (VERDIER: *Ibid.*, p. 69, fig. 66).

⁹ Cal tenir en compte, però, que el significat dels termes *Ascensio* i *Assumptio* és força confús a l'època. Vegeu MIMOUNI, S. C.: *Dormition et Assomption de Marie. Histoire des traditions anciennes*, Paris, 1995, p. 7-13.

Hi ha casos, com les il·lustracions del *Sacramentari de Saint-Denis* i del *Sacramentari del Mont-Saint-Michel*, en què l'orant porta una palma a la mà¹⁰. Aquest atribut, d'altra banda propi de molts sants, permet la relació amb les narracions apòcrifes, però molts d'aquests textos tampoc no expliquen l'assumpció integral¹¹.

L'*Epístola a Paula i Eustochi* del Pseudo-Jeroni, el text més difós i, a la vegada, més representatiu de la problemàtica de la creença assumpcionista al llarg de l'Edat Mitjana¹², en dos manuscrits del segle XI, va acompanyada de riques, però també confuses, il·lustracions. En el que es conserva a la Bibliothèque d'Arràs, Maria, flanquejada per dos àngels, és a punt d'entrar a la glòria, d'on en surt una mà que la beneeix. En un *Sermonari de Jumièges* l'orant és elevada dins d'una màndorla per quatre àngels, però, a més, va acompanyada d'una sèrie d'elements que permeten de posar-la en contacte amb els temes tipològics que l'exegesi mariana desenvoluparà especialment en el segle següent¹³. El que és evident, si tenim en compte el contingut del text, és que es tracta més de la glorificació de Maria, per tot allò que ella representa, que no pas una al·lusió directa a la seva assumpció.

Quan no hi ha textos ni atributs especials que permetin d'orientar la lectura de la imatge, l'actitud més prudent és la de qualificar-la de «glorificació». És en aquest sentit que es pronuncia M.L. Thérel en el cas d'un marfil del museu de Munic del segle IX, on s'ha figurat la Verge orant en el centre, flanquejada per dos canelobres, i envoltada del tetramorfos i dels apòstols¹⁴. D'aquesta manera, doncs, es pot arribar a dues conclusions: primera, la varietat de les fórmules emprades no permet de generalitzar, i, per tant, les interpretacions només poden tenir un caràcter particular; segona, si hom es vol quedar en la generalització, no és possible afirmar la representació de l'assumpció en cos i ànima abans del segle XII.

Però si la figura de l'orant dins d'una màndorla subjectada per àngels no es pot considerar de manera segura com una representació de l'Assumpció, a la *Bíblia de Ripoll* encara resulta més difícil interpretar com una seqüència la *Koimesis* del final del foli 370 i la imatge de la meitat superior del *verso* del mateix foli. La sim-

¹⁰ París, Bib. Nat., ms. lat. 9436; Nova York, Morgan Lib., ms. 641 (VERDIER: *Le Couronnement...*, p. 68). Hom data totes dues obres de mitjan segle XI.

¹¹ A l'estudi de S.C. MIMOUNI aquesta qüestió s'ha intentat sistematitzar al màxim. Vegeu el quadre resum que presenta a la p. 351-352.

¹² És publicat a HIERONYMUS (Pseudo) «Epistola IX ad Paulam et Eustochium» in MIGNE, J. P. (ed.): *Patrologiae. Series Latina*, París, 1865, t. XXX, col. 126-147. Vegeu-ne comentaris a JUGIE: *La Mort...*, p. 277-282, 361-362, i a BARRÉ, H.: «La croyance de l'Assomption corporelle en Occident de 750 à 1150 environ», in *Études Mariales*, 1949 (pub. 1950), p. 70-73.

¹³ Amb les mans sosté una tija de flor de lis i una petita esfera, mentre que damunt del seu cap l'Esperit Sant, en forma de colom, li posa la corona i, a la vegada, li projecta els seus raigs. Aquest manuscrit és el 1408 de la Bibliothèque Municipale de Rouen (VERDIER: *Le Couronnement...*, p. 69; THÉREL: *A l'origine du décor...*, p. 62, fig. 23. El manuscrit de la Bibliothèque d'Arras és el 732 (VERDIER: *Ibid.*, p. 67).

¹⁴ Munic, Bayerisches Nationalmuseum (VERDIER: *Ibid.*, p. 11, fig. 23; THÉREL: *Ibid.*, p. 50, fig. 10).

biosi entre la imatge de l'orant que, com s'acaba de veure en els exemples citats, a Occident era utilitzada per al·ludir al final gloriós de la Verge i la característica escena bizantina de la Dormició es va produir en els escriptors renans del segle XI. Així, l'anomenat *Evangelinari del bisbe Bernulf* presenta una composició molt propera als esquemes bizantins, però amb la diferència que la típica figureta embolcallada que personifica l'ànima s'ha convertit en una *imago clipeata* amb el bust de la Verge. En canvi, a l'*Evangelinari d'Enric II*, Crist no és al costat del llit de la difunta, sinó que se situa a la part superior, regnant dins d'una màndorla, mentre que, als seus peus, dos grans àngels, amb les mans velades, sostenen el *clipeus* de la Verge orant, que, a la vegada, queda inclòs dins de la màndorla el·líptica de la divinitat¹⁵. Però els iconògrafs no estan d'acord a interpretar el sentit assumpcionista d'aquesta última imatge. Per a uns és la representació conjunta de la Mort i l'Assumpció corporal de la Verge. Per a d'altres es tracta només de l'*elevatio* o *assumptio animae*, ja que la Verge és estirada en el llit on acaba de morir i, per tant, d'acord amb els relats apòcrifs, encara no hi ha hagut la resurrecció del cos¹⁶.

La clara filiació bizantina del programa iconogràfic del Nou Testament de la *Bíblia de Ripoll* és un factor més que fa difícil d'establir una relació directa entre les dues imatges marianes. Tot i que els Evangelis no parlin de la mort de Maria, no és estrany que la *Koimesis* sigui present en els cicles d'il·lustracions dels evangeliaris grecs, a causa del contingut de caire més simbòlic que no pas narratiu que solen tenir. En aquest sentit, l'escena de la Dormició, després de les de la Resurrecció, Ascensió i Pentecosta, serveix per mostrar la continuïtat de la presència divina entre els homes¹⁷.

Finalment, si la intenció de l'artista hagués estat la de presentar l'*Assumptio* com una imatge simbòlica derivada de la *Koimesis* anterior, no sembla lògic que l'hagués relegada al *verso* del foli, compartint el marc amb el símbol del l'evangelista Mateu. Quan es va voler fer una composició d'aquest tipus (el ja esmentat Judici Final relacionat amb la paràbola de les verges prudentes i les verges fàtues del foli 368v.) es va organitzar de manera que totes les imatges quedessin en una mateixa pàgina.

¹⁵ L'*Evangelinari del bisbe Bernulf* es conserva al Aartschoppelijk Museum d'Utrecht, ms. 3. Vegeu-ne il·lustració a GRODECKI, L. et al.: *El Siglo del Año Mil*, Madrid, 1973, p. 165. El segueix molt de prop un evangelinari benedictí, procedent del centre d'Itàlia i conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid, cod. 20-6 (reproduït a DELCLAUX, F.: *Imágenes de la Virgen en los códices medievales de España*, Madrid, 1973, p. 275). L'*Evangelinari d'Enric II* és a la Staatsbibliothek de Munic, Clm 4452 (VERDIER: *Ibid.*, fig. 64).

¹⁶ M.J. Vanuxem creu que es tracta d'una assumpció corporal i de «*son triomphe dans les cieux où le Christ l'accueille*» (VANUXEM, M. J.: «Autour de quelques objets des Musées de Cologne: La "Koimesis" en France et en Allemagne du Xe. au XVe. Siècle», in *Mémorial d'un voyage d'études de la Société Nationale des Antiquaires de France en Rhénanie (1951)*, Paris, 1953, p. 250). Ph. Verdier i M. L. Thérél representen l'altra opció (VERDIER: *Ibid.*, p. 7; THÉREL, M. L.: *Ibid.*, p. 56).

¹⁷ W. Neuss ja va assenyalat aquestes característiques en la *Bíblia de Ripoll* (NEUSS, W.: *Die Katalanische...*, p. 108, 147). Jo mateixa me n'he ocupat a VICENS, T.: «Presencia de la *Koimesis* bizantina en el románico catalán», in *El Mediterráneo y el Arte Español* (Actes del congrés, Valencia, setembre, 1996). Valencia, 1998, p. 4.

Descartada, doncs, la relació de la figura de la Verge dins la màndorla amb els episodis evangèlics dels folis anteriors, resta l'alternativa d'enllaçar-la amb l'home alat de la meitat inferior que precedeix l'inici del text de l'evangeli de Mateu del foli 371. Com que aquest autor comença el seu relat exposant la genealogia de Crist, tradicionalment solia il·lustrar-se amb la representació dels avantpassats dels Messies i les escenes de les Esposalles de Maria i del Naixement, tal com es pot veure, per exemple en l'anomenat *Tetraevangeli* de la Biblioteca Laurençiana, que hom data dels segles XI-XII¹⁸. En el cas de les bíblies romàniques, W. Cahn cita l'exemple de la *Biblia dels Caputxins* (Bibliothèque National de Paris, ms. lat. 16746), de l'últim quart del segle XII; la *L* de *Liber generationis* està farcida de medallons amb els avantpassats de Crist fins arribar a la figura de Maria de la qual surt directament Jesús¹⁹.

Aquest interès per ressaltar la figura de la Verge en l'Evangeli de Mateu també es manifesta en una inscripció que hi ha a la *Maiestas Dei* de les pintures de la volta de l'absis de l'església de Sant Martí de Fonollar (Vallespir), uns frescos que la crítica data dins del segon quart del segle XII²⁰. A l'entorn de la màndorla de Crist hi ha els quatre símbols dels evangelistes i al costat de cadascun hi ha una inscripció que ha estat identificada com a corresponent a quatre versos del *Carmen Paschale* del poeta llatí Seduli (segle V). Però, casualment, a la inscripció, el text de Mateu «*Hoc Mathaeus agens hominem generaliter implet*», ha estat substituït per «*Mateus natum de Virgine predicat agnum*», igual que en els frescos de Sant Salvador de Casesnoves, prop d'Illa (Rosselló)²¹.

W. Neuss, encara que des d'un punt de vista més estilístic que no pas iconogràfic, havia assenyalat les possibles connexions d'aquestes imatges del foli 370v. amb antics models hispànics²². Alguns exemplars del *Beato* contenen unes taules o genealogies que presenten les relacions de consanguinitat de personatges de l'Antic Testament per arribar a determinar la dinastia de Crist. J. Yarza comenta una Anunciació que apareix al final d'aquestes taules genealògiques del *Beato de Fernando I* (Biblioteca Nacional de Madrid, Vtr. 14.2B.31, fol. 17), datat a l'any 1047. Dins d'un cercle doble s'ha figurat Maria asseguda en un tron amb el Nen a coll, Fora del cercle, l'arcàngel Gabriel assenyalava vers el compliment de la genealogia de Crist a la qual es refereix un text inscrit al costat de la Verge. L'autor acaba dient: «*En los manuscritos de Beato, el final de las genealogías es el signo del cumplimiento de las esperanzas mesiánicas. La Epifanía de la Biblia de*

¹⁸ Ms. VI.23, folis 4v.-5v. (VELMANS, T.: *Le Tétraévangile de la Laurentienne. Florence, Laur VI, 23*, Paris, 1971, p. 21).

¹⁹ CAHN, W.: *La Bible romane. Chefs-d'oeuvre de l'enluminure*, Fribourg, 1982, p. 204, fig. 163, 179.

²⁰ PONSICH, P.: «Sant Martí de Fonollar», in *El Vallespir. El Capcir. El Donasà. La Fenolleda*, (Catalunya Romànica, XXV), Barcelona, 1996, p. 151.

²¹ PONSICH: *Ibid.*, p. 148-149.

²² NEUSS: *Die Katalanische...*, p. 128. Aquest tema ha tingut els seus defensors i detractors, però encara no ha estat estudiat a fons. Vegeu-ne l'estat de la qüestió a ALCOY: «Biblia...», p. 307.

Burgos traduce la misma idea y el Beato de Saint-Sever, en idéntica ocasión que la presente, utiliza asimismo la Epifanía»²³.

Tots aquests exemples mostren l'interès que hi havia per ressaltar el paper de la Mare de Déu en el programa de promeses messiàniques. Maria rep l'honor de ser figurada dins d'una màndorla, prerrogativa de la divinitat, pel fet de ser Mare de Déu, motiu pel qual li va ser dedicada la primera festa dins del cicle d'Advent i per la qual cosa va merèixer ser assistida pel seu Fill en el moment de la mort i traslladada pels àngels a la glòria.

Altrament, ja s'ha vist la dificultat de definir el sentit precís de les «Assumpcions» d'aquestes èpoques, cosa que no fa més que confirmar els dubtes teològics sobre la qüestió. Un repàs als textos litúrgics catalans demostra que no hi havia cap interès especial a fer una afirmació rotunda de l'assumpció integral, sinó que seguien les pautes d'ambigüitat pròpies de les litúrgies contemporànies. L'exemplar més antic de la Biblioteca de la catedral de Vic és un *Martirologi d'Adó*, ms. 128, que Mn. Gudiol va datar de la segona meitat del segle X²⁴. Aquest text que havia estat redactat per Adó, bisbe de Vienne, a mitjan del segle IX, es considera un clar exponent de la tendència més repròpia a acceptar la idea de l'assumpció corporal de Maria²⁵. D'un fragment, referent a la celebració de l'Assumpció, que va publicar el canonge Collell se'n poden treure les dades següents: en primer lloc, la festa se celebra el dia 15 d'agost i té vigília; el terme que s'utilitza per anomenar-la és *Assumptio*, però, en canvi, quan s'explicita quin és l'objecte de la festa s'usa el terme *Dormitio*, de manera que, tal com comenta M. Jugie, el que es commemora és la mort de la Verge i l'entrada de la seva ànima a la glòria; i, finalment, l'autor del text manifesta desconèixer el lloc on es guarda el cos de Maria i declara que l'Església va preferir la ignorància abans que ensenyar «coses frívoles i apòcrifes»²⁶.

En el mateix arxiu de Vic hi ha un segon *Martirologi d'Adó*²⁷, datat ja en el segle XI, que manté el mateix text que s'acaba de comentar. D'altra banda, hi ha dos textos més del segle XI: el *Sacramentari de Vic*, ms. 66, anomenat «*Sacramentari d'Oliba*», i el *Missale Parvum*, ms. 71²⁸. Ambdós, entre les oracions de l'ofici de l'*Assumpcione Sanctae Mariae*, contenen la cèlebre oració *Veneranda*, el text litúrgic més explícit pel que fa al triomf

²³ YARZA, J.: «La Virgen en la miniatura castellano-leonesa de los siglos XI y XII», in *Traza y Baza*, 1972, p. 30. Sobre les taules, vegeu DÍAZ Y DÍAZ, M. C.: «El texto de los Beatos», in *Los Beatos*, Madrid, 1986, p. 12-13.

²⁴ GUDIOL i CUNILL, J.: *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*, Barcelona, 1934, p. 133-135.

²⁵ JUGIE, M.: *La Mort...*, p. 200, 208-209; VERDIER: *Le Couronnement...*, p. 65, n. 32.

²⁶ RIPOLL VILAMAJOR, J.: *La Santa Iglesia de Vich*, Vich, 1827, p. 1.

²⁷ Igual que l'anterior també forma part del còdex 128 (GUDIOL i CUNILL, J.: *Catàleg...*, p. 133-135).

²⁸ OLIVAR, A.: «El Sacramentario de Vich», in *Monumenta Hispania Sacra*, serie litúrgica, IV, 1953. GROS, M. S.: «El "Missale Parvum" de Vic», in *Hispania Sacra*, XXI, 1968, p. 313-377.

de Maria sobre la mort²⁹. En el *Sacramentari, ritual i pontifical de Roda*, de l'entorn de l'any 1000 (còdex 16 de l'Arxiu de la catedral de Lleida), a l'apartat de benediccions episcopals, hi ha tres textos per a la festa de l'Assumpció³⁰. A més, també es pot comprovar que la devoció mariana, en un sentit general, devia ser ja important, tal com ho demostra l'existència de la missa del *Sabatto de Sancta Maria*, que es troba, per exemple, en un altre sacramentari de Vic de final del segle XI³¹.

Crec que la figura de la Mare de Déu dins la màndorla subjectada per quatre àngels de la *Bíblia de Ripoll* connecta perfectament amb aquest ambient d'exaltació mariana que es comença a manifestar amb força en el segle XI i que encara augmentarà en la centúria següent. En aquest sentit, la imatge de la bíblia no està gaire allunyada de la que presideix, dins d'un rombe emmarcat per dos àngels, el mur de l'absis de l'esmentada església de Sant Martí de Fonollar³². Ambdues responen a la idea de glorificació de la Verge utilitzant el clàssic recurs de la *imago clipeata*. Però precisament aquesta tipologia és utilitzada sovint quan es vol simbolitzar la idea d'elevació, tant si és de l'ànima, com si és en el sentit d'assumpció integral, ja que, de fet, sempre es tracta de ressaltar la glòria de què la Verge ha estat mereixedora. En tot cas, la interpretació del context en què s'insereix la representació és el que permet de precisar el sentit concret de cada cas.

Teresa Vicens i Soler
Universitat de Barcelona

RESUMEN

El folio 370v. de la *Bíblia de Ripoll* presenta dos imágenes. En la parte superior aparece la Virgen dentro de una mandorla sostenida por cuatro ángeles y, en la inferior, el símbolo del evangelista Mateo. El artículo, por una parte, demuestra la dificultad de identificar la representación mariana con una Asunción y, por otra, propone relacionar esta imagen con la del ángel de la mitad inferior.

²⁹ «*Veneranda nobis Domine huius diei festivitas opem conferat salutarem, in qua Sancta Dei Geneitrix mortem subiit temporalem, nec tamen mortis nexibus deprimi potui, quae filium tuum Dominum nostrum de se genuit incarnatum*». L'estudi més complet sobre aquest text és el que féu Dom CAPELLE en dos articles: «L'oraison "Veneranda" a la messe de l'Assomption», «Mort et Assomption de la Vierge dans l'oraison "Veneranda"», in *Travaux liturgiques de doctrine et d'histoire*, Abbaye du Mont Cesar, Louvain, 1967, vol. III, p. 387-397, 398-407.

³⁰ BARRIGA, J. R.: *El Sacramentari, Ritual i Pontifical de Roda. Cod. 16 de l'Arxiu de la Catedral de Lleida. C. 1000*, Barcelona, 1975, p. 214-215.

³¹ GUDIOL i CUNILL, J.: *Catàleg...*, p. 89-90.

³² W. NEUSS: *Die Katalanische...*, p. 128, també va citar com a obra de referència la pintura del parament exterior de la porta d'entrada de l'església de Sant Joan de Boí, avui al M.N.A.C., núm. 15954. L'obra es conserva en molt mal estat, però els últims estudis que se n'ha fet proposen que dins la màndorla aguantada per quatre àngels hi havia una creu o un anyell (GUARDIA, M.: «Sant Joan de Boí», in *La Ribagorça (Catalunya Romànica, XVI)*. Barcelona, 1996, p. 218-219).

ABSTRACT

Folio 370v. of the *Bible of Ripoll* contains two images. In the upper half there is a Virgin within a mandorla held up by four angels, while in the lower half appears the symbol of the evangelist, Matthew. On the one hand, the article shows the difficulty in identifying the Marian representation with an Assumption, and on the other hand, it suggests relating this image with that of the angel in the lower half.